

РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 339.137.2 (477)

Андріїв Н. М.

Східноєвропейський слов'янський університет

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті виділено чинники та етапи формування конкурентного середовища у вітчизняному підприємстві. Проаналізовано структуру порушень суб'єктами підприємництва конкурентного законодавства. Виділено особливості прояву конкурентного середовища у підприємницькій сфері України.

Ключові слова: підприємництво, конкуренція, конкурентне середовище, порушення конкурентного законодавства, недобросовісна конкуренція, антиконкурентні дії.

Постановка проблеми. В Україні важливою є проблема формування конкурентних відносин, бо саме вони сприяють розвитку конкурентоспроможності вітчизняного підприємництва, підвищенню рівня пропозиції, забезпечують права споживачів та активізують усі економічні процеси в нашій державі. З огляду на це потребує детального аналізу конкурентне середовище, яке сформовано у підприємницькій сфері України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Переважно українські вчені у своїх працях характеризують інституційні передумови конкуренції, структуру ринків, а також ринкову поведінку суб'єктів господарювання (Кіреєв С., Куць Т. [1], Костусев О., Пугачова М. [2]); визначають особливості конкурентного середовища у певних сферах господарювання [3]. Інші (В. Лагутін, О. Бакалінська, О. Вертелева [4]) чинники, що формують конкурентне середовище, поділяють на дві групи. Перша група – економічні, до яких належать: кількість та поведінка споживачів, конкурентів, постачальників, державна політика у сфері регулювання конкуренції. До другої групи входять чинники, які опосередковано впливають на стан конкурентного середовища – це загальноекономічна ситуація в країні, наявність та структура природних ресурсів, екологічний стан, рівень інноваційності виробництва, культурні традиції, цінності та пріоритети.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак реалізація конкурентної політики держави потребує визначення сукупності порушень конкурентного законодавства, які мають відображати особливості вітчизняних підприємств, що дозволяло б виявляти позитивні та негативні тенденції.

Метою статті є аналіз конкурентного середовища у підприємницькій сфері України через сукупність порушень конкурентного законодавства та виявлення головних особливостей, які б дозволили правильно визначити напрями удосконалення конкурентної політики та конкурентного законодавства країни.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз впливу чинників на розвиток конкурентного середовища вітчизняного підприємництва дозволяє виділити такі етапи:

I етап (1992–1995 рр.), який передбачав створення конкурентних механізмів ринку; включен-

ня ринкових регуляторів (попит, пропозиція), лібералізацію цін, проведення демонополізації товарних ринків, намагання застосувати адміністративну модель регулювання цін монополічних утворень, започаткування антимонопольного законодавства;

II етап (1996–2000 рр.), що передбачав трансформацію економічних відносин власності, структурну перебудову економіки, демонополізацію економіки, реструктуризацію монополізованих ринків, подальший розвиток антимонопольно-конкурентного законодавства;

III етап (2001–2012 рр.), який передбачав налагодження ринкових механізмів для досягнення світового рівня соціально-економічної ефективності, становлення реальної конкуренції, дію ефективного механізму запобігання монополізму товарних ринків, набуття чинності Закону України «Про захист економічної конкуренції», що сформував основи національного конкурентного законодавства.

IV етап (з 2012 р.), який вимагає зміни пріоритетів у здійсненні конкурентної політики у вітчизняному підприємстві, спрямованої на підтримку та захист добросовісної конкуренції, нові підходи до регулювання природних монополій, а також взаємодії із іншими видами економічної політики.

Важливе значення для розуміння тенденцій стану конкурентного середовища у підприємницькій сфері України має характеристика структури порушень конкурентного законодавства. Узагальнені дані за 1999–2003 рр., 2008–2012 рр. представлені у таблиці 1. Представлені дані засвідчують, що кількість порушень законодавства про захист економічної конкуренції з кожним роком зростає: у 2012 році у 3,5 рази перевищила показник 2001 р. У структурі порушень найбільша їх кількість (із кожним роком зростає: із 699 в 1999 р. до 1524 в 2003 р., до 2549 в 2012 р. [5; 7; 12]) пов'язана із зловживанням монополічним становищем. Вагому частку становлять порушення у вигляді антиконкурентних дій органів влади, що негативно впливає на розвиток конкуренції у господарському житті і суттєво обмежує її. Набули поширення вияви недобросовісної конкуренції між виробниками (як національними, так й іноземними), що суттєво впливає на ефективність виробничої діяльності та скорочення прибутків

вітчизняних виробників. Зупинимось більш детально на кожному порушенні.

Найбільша кількість порушень і вони зростають (із наведених даних таблиці 1 з 2008 р. їх частка у структурі порушень дещо зменшилась, що є позитивною тенденцією), пов'язана із зловживанням монопольним становищем. Саме вплив гігантів нині є найбільшою небезпекою для розвитку конкурентних відносин у вітчизняному підприємстві. За своєю структурою у господарській практиці переважають цінові порушення, вчинені шляхом встановлення дискримінаційних цін та монопольно високих цін, а також дії чи бездіяльність монопольних утворень, що призвели або могли призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції і були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Найбільшу кількість порушень у вигляді зловживань монопольним (домінуючим) становищем у 2009-2012 рр. було виявлено на ринках житлово-комунального господарства (у 2009 р. – 24,3%, 2010 р. – 18,9%, 2011 р. – 32,54%, 2012 р. – 32,18%), паливно-енергетичного комплексу (у 2009 р. – 13,1%, 2010 р. – 17,9%, 2011 р. – 12,48%, 2012 р. – 11,67%), охорони здоров'я (у 2009 р. – 15,5%, 2010 р. – 7,8%, 2011 р. – 7,68%, 2012 р. – 8,65%), агропромислового комплексу (у 2009 р. – 16,3%, 2010 р. – 14,8%, 2011 р. – 3,64%, 2012 р. – 7,22%) [9; 10; 11; 12]. Ці ринки протягом тривалого часу є лідерами зі зловживаннями монопольним становищем, на інші ринки (будівництва, транспорту, зв'язку та телекомунікацій, послуг з нерухомістю та інші ринки припадає) у 2009-2012 рр. близько 40%.

Значний негативний вплив на становлення та розвиток конкурентних відносин у нашій державі здійснюють антиконкурентні дії органів влади та органів місцевого самоврядування. Ці дії виявляються у забороні та обмеженні самостійності підприємств, створенні суб'єктам господарювання несприятливих чи дискримінаційних умов діяльності порівняно з конкурентами, примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладання угод, заборон на міжрегіональну реалізацію товарів. Головним чином, зазначені порушення мали місце на ринках житлово-комунального господарства (у більшості регіонах України їх частка становить у 2009 р. – 24,2 %, 2010 р. – 49,3%, 2011р. – 32,72%, 2012 р. – 27,1% [9; 10; 11; 12]) і відбувалися під час реалізації органами місцевого

самоврядування повноважень щодо встановлення цін (тарифів) на житлово-комунальні послуги. Значну кількість такого виду порушень також було припинено на ринках ритуальних послуг, пасажирських перевезень автомобільним транспортом та автостанційних послуг, послуг з платного паркування транспортних засобів, а також були виявлені порушення у діях БТІ, ветеринарних служб, медичних закладів, при оформленні прав на земельні ділянки, при видачі різноманітних видів дозволів.

Антиконкурентні дії державних органів влади у багатьох випадках тісно пов'язані з практикою надання цими органами платних послуг, які штучно стримують розвиток підприємства. Для отримання адміністративної послуги громадянам та суб'єктам підприємства необхідно було сплачувати за різного роду додаткові висновки, експертизи, консультації, розроблення проектів документів тощо. При цьому в багатьох випадках такі послуги є взагалі непотрібними. У структурі порушень у 2011 р. на адміністративні послуги припадало 35,51%, 2012 р. – 37,27% таких порушень, що є найбільшою часткою серед порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Як показує проведений аналіз, такі послуги можна поділити на декілька типів. По-перше, це господарська діяльність у вигляді платних послуг підприємцям і населенню, яку державні органи здійснюють, конкуруючи з підприємцями, на монополізованих ринках. До них належать: послуги екологічної експертизи; консультації на оформлення документів; послуги відділів РАГСу; послуги, пов'язані із здійсненням державного контролю за якістю, стандартами тощо.

По-друге, ринки, на яких утворюються госпрозрахункові підрозділи, послугами яких підприємств примушують користуватися при реєстрації підприємств, отриманні ліцензій, дозволів тощо. Ці послуги є штучними і не потрібні споживачам. Типовою формою антиконкурентних дій органів місцевого самоврядування на внутрішньому ринку є обмеження вивезення виробленої продукції за межі «довіренних» їм територій (області, району, міста), встановлення різної оплати за розміщення реклами для місцевих та немісцевих суб'єктів господарювання, додаткові зобов'язання для перевізників на здійснення пасажирських автотранспорту чи збільшенні переліку обов'язкових

Таблиця 1

Структура порушень суб'єктами підприємства конкурентного законодавства (1999-2003 рр., 2008-2012 рр.)

Порушення конкурентного законодавства у вигляді	1999	2000	2001	2002	2003	2008	2009	2010	2011	2012
1. Зловживання монопольним становищем	699 44 %	721 45,1 %	847 51,2 %	962 47,9 %	1524 55,0%	1310 41,0	1477 38,0%	1063 32%	1936 43%	2540 44%
2. Антиконкурентних угоджених дій	33 2,2 %	44 2,8 %	47 2,8 %	66 3,3 %	77 2,8 %	254 8%	584 15%	391 12%	346 8%	521 9%
3. Антиконкурентних дій органів влади	399 25,1 %	448 28,1 %	396 23,9 %	411 20,4 %	599 21,6%	717 22,0%	716 18%	580 18%	994 22%	1281 22%
4. Недобросовісної конкуренції	73 4,6 %	79 5,0 %	60 3,6 %	71 3,5 %	92 3,3 %	173 5%	175 5%	266 8	451 10%	776 13%
5. Інших порушень	383 24,1 %	303 19,0 %	306 18,5 %	500 24,9 %	478 17,3 %	780 24%	933 24%	971 30%	761 17%	702 12%
Всього	1587 100 %	1595 100 %	1656 100 %	2010 100 %	2770 100 %	3234 100%	3885 100%	3271 100%	4488 100%	5820 100%

Джерело: За матеріалами річних звітів Антимонопольного комітету України за 2001 р., 2002 р, 2003 р., 2008-2012 рр.

документів, які необхідні для допуску до участі у конкурсі на визначення пасажирських перевізників.

Такі вияви порушень конкурентного законодавства перешкоджають розвитку підприємницької сфери її активізації та стимулювання. Хоча й на законодавчому рівні приймаються відповідні нормативно-правові документи, які мають на меті впорядкувати такий перелік документів – Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 01.07.2013 р. №5404-17, а також розроблені законопроекти (не ухвалені) щодо зменшення кількості документів дозвільного характеру.

З розвитком ринкових відносин дедалі більшу небезпеку становлять антиконкурентні змови підприємців, якими є узгоджені дії, що призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції. В Україні, за оцінками Антимонопольного комітету України (АМКУ), не менше ніж 60% економіки працює за відсутності явних монополістів, отже там конкуренція може обмежуватися за рахунок узгоджених дій суб'єктів господарювання. Так, у вітчизняній господарській практиці є досить поширеними об'єднання господарюючих структур різних форм власності в різноманітні асоціації за галузевим та територіальним принципом. (Асоціація фермерів України, асоціація «Укragробіовет», асоціація «Укрлізинг», «Укрмедприлад» та інші). На думку деяких спеціалістів, існують ще й додаткові умови провадження суб'єктами господарювання узгоджених дій – галузева структура управління економікою, наявність організаційних структур монопольного типу, часті зміни умов функціонування господарюючих суб'єктів, сповільнені темпи трансформації державних та організаційних об'єднань монопольного типу в ринкові структури [13, с. 113-114]. У практиці країн Європейського Співтовариства, США, Японії, Канади антиконкурентні узгоджені дії є найбільш численними порушеннями конкурентного законодавства, а їх припинення – першочергові завдання відповідних компетентних органів.

В Україні з кожним роком кількість таких порушень збільшується (із 33 в 1999 р. до 77 в 2003 р., до 584 у 2009 р., до 521 у 2012 р. – таблиця 1). Антиконкурентні узгоджені дії цінового характеру були найбільш поширеними на ринках паливно-енергетичного, агропромислового комплексів та на ринках пасажирських перевезень і стосувалися фіксування закупівельних цін на одному рівні (ринки борошна, хліба, хлібобулочних виробів, молока, послуг із переробки цукрових буряків, автомобільних перевезень, реалізації нафтопродуктів та ін.). Також значними були порушення у сфері державних закупівель у вигляді дій, які стосуються спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів. Боротьба у цій сфері правопорушень ускладнюється тим, що антиконкурентні угоди, як правило, укладаються таємно.

У структурі порушень недобросовісна конкуренція характеризується незначною кількістю, хоча зростає з кожним роком (3,3% у 2003 р., 2010 р. – 8%, 2012 р. – 13% [7; 10; 12]). Найбільше виявів недобросовісної конкуренції – на ринках продовольчих товарів, легкої промисловості, побутової хімії, фармацевтичної галузі, безалкогольних напоїв, ринку ЗМІ. Основна частка цих порушень вчинена шляхом неправомірного використання ділової репутації, чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки. Зокрема, непра-

вмірно використовувалися позначення відомих виробників вина та у сфері лікарських засобів. Невеликою є кількість порушень щодо неправомірного збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, хоча у практичному житті цих порушень набагато більше.

Варто відзначити, що на сьогодні поширення інформації, що вводить в оману, є одним із найбільш поширених видів недобросовісних дій, які вчиняються з метою досягнення неправомірних переваг у конкурентній боротьбі суб'єктів підприємництва. Цей вид порушення становить у структурі порушень недобросовісної конкуренції близько 80-90% протягом аналізованого періоду. Поширення інформації, що вводить в оману, у тому числі в рекламі, створює безпосередній негативний вплив на споживача, впливає на його вибір товару і призводить до невиправданих витрат.

Іншими поширеними випадками недобросовісної конкуренції були дії, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності, неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, а також дискредитація господарюючого суб'єкта та досягнення неправомірних переваг у конкуренції.

До недобросовісної конкуренції також належать різноманітні заходи, що загрожують життю підприємця та його бізнесу. Це зумовлено, по-перше, невисоким рівнем правової культури наших підприємців, і, як правило, не звертаються до правоохоронних органів із заявами; по-друге, чинне законодавство захищає лише тих підприємців, що діють легально. Водночас значна частка суб'єктів господарювання працюють у «тіні», де існують зовсім інші – власні «незаконні» засоби вирішення питань.

В аспекті розгляду порушень про недобросовісну конкуренцію особливістю є й те, що іноземні компанії значно активніше використовують закладені законодавством України механізми захисту своєї ділової репутації, ніж українські. Кількість розглянутих справ, в яких позивачами виступають іноземні підприємства, а відповідачами – вітчизняні суб'єкти господарювання, в декілька разів перевищує кількість справ, де іноземці є відповідачами.

До інших порушень конкурентного законодавства належать порушення у вигляді неподання (їх кількість є найбільшою), несвоєчасного подання чи подання завідомо недостовірної інформації органам Антимонопольного комітету України. Отже, здійснений аналіз вказує на значні порушення законодавства у сфері захисту конкуренції.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз розвитку конкурентного середовища у підприємницькій сфері України дозволяє виокремити такі її особливості:

1. В українському суспільстві «культура конкуренції» має низький рівень. Високий її рівень забезпечує така поведінка виробників, які прагнуть удосконалювати свою підприємницьку діяльність, працюють чесно і керуються етичними нормами.

2. Неоднорідність рівня конкуренції в Україні на різних ринках. Така неоднорідність виникає за рахунок галузевої та функціональної спеціалізації. Є ринки, на яких конкуренція є достатньо сильною як між вітчизняними, так і між вітчизняними і закордонними виробниками. Є значна частина ринків, де тривалий час характерними є монопольні тенденції (житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний комплекс, аг-

ропромисловий комплекс) і політика держави не спрямовується на подолання порушень конкурентного законодавства, особливо у частині зловживання монополієм становити.

3. Невелика кількість підприємців ведуть активну конкурентну боротьбу за збільшення частки на ринку. Це підтверджують власні спостереження, аналіз статистичних даних і матеріалів журнальних та газетних статей.

4. Конкурентна боротьба досить часто ведеться не на відповідних товарних ринках, а у коридорах виконавчої та законодавчої влади. В умовах, несприятливих для ведення бізнесу, підприємці створюють «своєрідні конкурентні переваги», які

полягають у «зрощенні» із структурами державної влади. Заважають розвитку конкурентного середовища дії органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямовані на формування такої системи дозвільних процедур, яка ускладнює ведення підприємницької діяльності.

Таким чином, конкуренція в економіці України характеризується великою кількістю унікальних чинників, врахування яких вкрай необхідне для реалізації конкурентної політики держави у підприємницькому середовищі. Необхідні відповідні заходи, які спрямовуються на формування системи безпеки ведення бізнесу, підтримки та стимулювання розвитку підприємницького сектора в Україні.

Список літератури:

1. Кіреєв С. Стан конкурентного середовища в економіці України / С. Кіреєв, Т. Куць // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2013. – № 1. – С. 35-39.
2. Костусев О. Конкурентне середовище в Україні. Стан та тенденції розвитку / О. Костусев, М. Пугачова // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2007. – № 4. – С. 19-25.
3. Костусев О. Розвиток конкурентних відносин в Україні: старі проблеми та новітні тенденції / О. Костусев, А. Щербак, С. Вошкуллат, М. Пугачова // Антимонопольно-конкурентна політика: теорія та практика : збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. : Фенікс, 2008. – С. 4-16.
4. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / В. Д. Лагутін, О. О. Бакалінська, О. В. Вертелева та ін. ; за заг. ред. В. Д. Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 320с.
5. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2001 рік. – К. : Антимонопольний комітет України, 2002. – 134 с.
6. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2002 рік. – К. : Антимонопольний комітет України, 2003. – 158 с.
7. Звіт Антимонопольного комітету України за 2003 рік. – К. : Антимонопольний комітет України, 2004. – 24 с.
8. Річний звіт Антимонопольного комітету України в 2008 році [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
9. Річний звіт Антимонопольного комітету України в 2009 році. [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
10. Річний звіт Антимонопольного комітету України в 2010 році. [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
11. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
12. Звіт Антимонопольного комітету України за 2012 рік. [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
13. Санахметова Н. О. Правовий захист підприємництва в Україні / Н. О. Санахметова. – К. – 1999. – С. 113-114.

Андриїв Н. М.

Восточноевропейский славянский университет

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ

Резюме

В статье выделены факторы и этапы формирования конкурентной среды в отечественном предпринимательстве. Проанализирована структура нарушений субъектами предпринимательства конкурентного законодательства. Выделены особенности проявления конкурентной среды в предпринимательской сфере Украины.

Ключевые слова: предпринимательство, конкуренция, конкурентная среда, нарушения конкурентного законодательства, недобросовестная конкуренция, антиконкурентные действия.

Andriiv N. N.

Eastern European Slavic University

THE ANALYSIS OF COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE BUSINESS FIELD OF UKRAINE

Summary

The article marks out factors and stages of forming of competitive environment in home-based business. The structure of violations of competitive business legislation by business entities is analysed. The features of display of competitive environment are distinguished in the business field of Ukraine.

Key words: business, competition, competitive environment, violation of competitive business legislation, unfair competition, anticompetitive actions.